

STANOVNIŠTVO I SOCIJALNO UREĐENJE U SELIMA ZAGREBAČKE OKOLICE

Prikaz stanovništva i socijalnog uređenja u selima zagrebačke okolice zasniva se uglavnom na vlastitim ispitivanjima, koja su provedena u selima Čučerje, Markuševac i Šestine (sjeverna prigradska naselja), te u Šćitarjevu (selo jugoistočno od grada, uz desnu obalu rijeke Save). Prvo pokusno istraživanje bilo je provedeno u selu Resnik; temu „Stanovništvo“ obradila je dr. Jelka Radauš-Ribarić, a temu „Socijalno uređenje“ dr. Aleksandra Lazarević.

Stanovništvo

Starosjedioci svih spomenutih sela bili su po narodnosti Hrvati rimokatoličke vjere. Žitelji sjevernih zagrebačkih sela označavaju sami sebe, a i drugi njih, imenom „Prigorci“, jer obitavaju na prostoru Prigorja, kojem sjevernu granicu tvori Zagrebačka gora, južnu lijeva obala rijeke Save, istočnu Zelina, a zapadnu Podsused, odnosno Šestine. Resničani nemaju za sebe specifičan, uži etnički naziv: pravi Prigorci ih zovu „Posavci“; oni iz obližnjih južnih posavskih sela nazivaju ih „Prigorci“, a Turopoljci ih nazivaju „Prečani“ (preko Save); danas sami sebe smatraju Zagrepčanima. Stanovnici Šćitarjeva nose ime „Turopoljci“ ili „Posavci“.

Pojedinačna doseljavanja u sva ta sela počela su uglavnom u godinama između dva svjetska rata i nastavljaju se do danas. Ljudi iz okolnih župa, svih krajeva Hrvatske (naročito iz Hrvatskog Zagorja), te i iz ostalih republika, doseljavali su se ovamo ili ženidbom s domaćim djevojkama, ili su pak ovdje podigli ili kupili kuću i nešto zemlje. Neki od doseljenika bavili su se i određenim obrtom u selu. Od 60-ih godina migracijski proces ide i obrnutim smjerom - mnoge se mlade obitelji sele u grad. Mještani, uglavnom, bez ikakvih predrasuda prihvaćaju doseljenike, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost; međutim, za „svoje“, domaće ljude koji su odselili u grad, i po njihovu mišljenju „pogospodili se“, ne pokazuju baš razumijevanje. Pojedini zaselci nekih župa nestaju, jer se mladi ljudi ukorjenjuju u drugim selima (sklapanjem braka) ili u gradu (zapošljavanjem).

Danas kroz neka od tih sela prolazi gradska vodovodna mreža, sva su sela elektrificirana i sva su povezana s gradom asfaltnim prometnicama; potonje su izgrađene uglavnom novčanim i radnim samodoprinosom mještana. Visina novčanog udjela redovito je bila vezana s veličinom posjeda pojedinog gospodarstva. Prije uvođenja autobusnih linija na relaciji grad - određeno selo, odnosno prije drugog svjetskog rata, ljudi su na gradske tržnice ili na posao pješaćili i do 3,5 sata.

U zadnja dva desetljeća mnogo ljudi boravi na „privremenom radu“ u zemljama Zapadne Evrope, a rodno selo posjećuju jednom godišnje - najčešće o božićnim ili uskršnjim blagdanima. Naši „gastarbajteri“ brinu se o dijelu obitelji koja je ostala kod kuće (šaljući im novac), a svu ušteđevinu namjenjuju gradnji nove kuće. Mladi ljudi, koji su otišli kao samci, često su u inozemstvu sklopili brak, ponajčešće ipak s našom djevojkom.

Sve do drugog svjetskog rata osnovna grana gospodarstva bilo je poljodjelstvo, a u selima uza Savu ljudi su, uz obradbu zemlje, uzgajali svinje, stoku krupnog zuba i stočnu hranu. U prigorskim selima, gdje veličina zemljišnog posjeda nikada nije bila veća od 4 jutra, stanovnici su uzgajali ponajviše kukuruz, krumpir i vinovu lozu, te nešto malo žitarica. Time su se pokrivale svakidašnje potrebe obitelji, a dodatni novac namicao se prodajom voća i povrća iz vlastitih vrtova, mlijeka i mliječnih prerađevina, te jaja i peradi. Novčani prihodi stjecali su se i težačenjem u drugim selima ili na posjedima Zagrepčana. Od 50-ih godina počinje sve intenzivnije zapošljavanje u gradskoj industriji.

Drugi svjetski rat zaista je predstavljao „preokret“ tradicijskih životnih sadržaja; odraz toga vidljiv je i u školovanju. Do tada je obvezatno osnovno školovanje trajalo 4 godine. Nakon završene „pučke škole“, djeca su mogla pohađati još dvije godine tzv. „petovnicu“ ili „opetovnicu“, u kojoj se nastava održavala dva puta tjedno. Većina djece nije nastavljala školovanje (ni u opetovnici), jer su već bila dorasla za znatnu pomoć pri gospodarskim poslovima. Samo nekima su materijalne mogućnosti roditelja dopuštale izučavanje zidarskog, tesarskog ili kovačkog zanata. Danas svaka obitelj nastoji pružiti svojoj djeci mogućnost stjecanja radne kvalifikacije, „jer se od zemlje ne da više živeti“.

Prije prvog svjetskog rata i u međuraću natalitet stanovništva bio je mnogo veći nego u poratnim godinama. Obitelji, u kojima se rađalo i više od desetoro djece, bile su uobičajene u ovim selima. Smrtnost djece bila je tada također veća, ali su, prema izjavama kazivača i podacima iz knjiga rođenih i umrlih, odrasli ljudi doživljavali dublju starost. Danas gotovo da i nema obitelji koja bi brojala više od troje djece.

U svim je navedenim selima uobičajeno, bilo i ostalo, davanje nadimaka pojedincima ili cijelim obiteljima. *Špicnemet* ili *špotnemet* gotovo uvijek odražava podsmijeh ili porugu bilo psihičkoj, bilo fizičkoj karakterističnoj crti dotične osobe. Iznimku čine samo oni nadimci koje majke daju svojoj djeci (iz milja) i oni koji se odnose na doseljednike, a označavaju kraj iz kojega su doselili.

Socijalno uređenje

Kao i u prethodnoj temi, i prilikom ispitivanja socijalne kulture, uređenja, držala sam se vremenskih relacija koje su postavili prvi i drugi svjetski rat. Između ostalog najzanimljivije su mi bile one skupine pitanja koje su se odnosile na slijedeće teme:

1. Seoska zajednica
2. Glavni oblici zajedničkog rada
3. Oslovljavanje i srodstvo (i nekrvno)
4. Predbračne veze
5. Obitelj
6. Zadruga

Čini mi se da su baš te teme najbolje pokazale proces raslojavanja tradicijskog sela i mijenjanje životnih vrijednosti. Ispitivanja prigorska sela i Resnik nisu poznavali čvrsto organiziranu seosku zajednicu koja bi imala zajednička dobra, mlin ili pašnjak, osim ledine na kojoj je pasla perad svih mještana. Sastanak za dogovor oko zajedničkih poslova, važnih za cijelo selo, sazivao je ugledni mještananin koji je često radio na općini kao listonoša - „prisežnik“, pandur ili žandar; sastanku koji se održavao u jednoj od većih kuća u selu mogli su prisustvovati i muškarci i žene.

U posavskom Ščitarjevu postojala je do drugog svjetskog rata organizirana forma udruživanja, poznata pod nazivom „zajednica“, „udruga“; njezini su članovi bili sta-

novnici jednog sela. Zajednica je posjedovala šumu i pašnjak, a članovi su plaćali određeni novčani prinos kojim su stjecali pravo ispaše za svoju stoku i dio drva ili pak novca od njegove prodaje. Zajednicom je upravljao odbor koji je sazivao sastanke, a oni su se svaki put održavali u kući drugog člana.

Gotovo sva sela imala su uz Dobrovoljno vatrogasno društvo i folklorna društva: u Čučerju je 1904. g. osnovano „Pjevačko društvo Bosiljak“, a u Šćitarjevu je sve do 1940. g. radilo u sklopu Seljačke sloge folklorno društvo „Bela Garda“. Godine 1925. u Markuševcu je Andrija Širola utemeljio „HSPD Prigorec“, a u Lukšićima je 1886. g. osnovano „HSPD Sljeme“, čije je sjedište danas u Šestinama. U Markuševcu je 1912. Širola potakao osnivanje „Štedne zadruge“, koja je do 1945. godine radila „kak mala banka“. U njoj su djeca pučke škole pohranjivala svoje štedne uloge, zadruga je seljanima posuđivala novac, a raspolagala je i pripomoćnim fondom koji je bio namijenjen za bespovratno davanje štetištima u slučaju nesreće.

Prije drugog svjetskog rata sela nisu imala posebnu zgradu za održavanje zabava, a ni prigoda za zabave nije bilo mnogo. One su bile svedene na pojedine crkvene blagdane ili određene kućne poslove (komušanje kukuruza, čijanje perja). Zabave i sastanci za razonodu održavali su se ili na otvorenom prostoru (kraj crkve ili na ledinama) ili u određenoj kući. Danas se zabave i različiti sastanci mještana održavaju u tzv. domovima kulture ili zadružnim domovima.

I prigorska i posavska sela nastojala su uvijek održavati dobre susjedske odnose, temeljene na prijateljstvu. Lijepo se to vidi još i danas, osobito kod nekih većih poslova, a i u slučajevima nesreće. Ta i takva pomoć nikada se nije naplaćivala; bila je ustanovljena na načelu „je(da)n drugom“. Svagdje je dobro poznata i ustanova „težaka“, koji su bili angažirani kod većih poljskih radova; ovisno o dogovoru, bili su plaćeni ili su pak radili na principu razmjene težaka. Plaćanje težaka bilo je i ostalo više u praksi - mnogima je to bio jedini ili dodatni izvor prihoda. U svakom slučaju, domaćin je bio dužan ponuditi težake dobrim jelom i pićem.

Sprega, kao način udruživanja dvaju gospodarara poznata je danas samo još u nekim selima (Šćitarjevo, Markuševac, Šestine).

Gotovo u pravilu, u ispitivanim selima slugu su imali jedino učitelj i svećenik. Obično je to bio netko od vrlo siromašnih suseljana ili čovjek iz udaljenijeg kraja (Hrvatskog Zagorja, Žumberka, Bosne). Malo gospodarstvo i velik broj ukućana nisu ni trebali još jednog čovjeka za dodatnu pomoć. Iznimku čini samo selo Šćitarjevo gdje su sluge bile zaposlene u više dobro stojećih gospodarstava. Šćitarjevčani su „kupovali“ sluge na „Filipskom semenu“ koji se održavao u Velikoj Gorici na Filipovo, 1. svibnja. Ljudi koji su se „prodavali“ za sluge bili su okićeni grančicom kestena ili jorgovana. Gazda je sa slugom sklapao nagodbu najčešće na godinu ili dvije, a bio je dužan osigurati mu stan, hranu, jedno do dva odijela i obuću.

Zasigurno se može tvrditi da se u svim ispitivanim selima *loza* nasljeđuje po ocu, osim u slučajevima kad je dijete rođeno izvan braka, pa nosi majčino prezime. Vrlo se određeno još i danas luči uža, krvno srodna familija, tzv. „rodbina“, od nekrvne ili daljnje familije; tzv. pobratimstvo, posestrimstvo i srodstvo po mlijeku bili su nepoznati. U općoj životnoj praksi nije bilo ni adopcije, izim u svega nekoliko slučajeva, a i tada se posvojilo dijete iz uže familije. Jedini vid nekrvnog srodstva bilo je kumstvo, koje se smatralo krvnom vezom sve do trećega koljena, pa nije bilo moguće sklapanje bračnih veza među takvim obiteljima. Žitelji svih sela poznaju krsno, krizmano i vjenčano kumstvo, a samo je, još i danas, u Šćitarjevu poznato i *štrigano* ili *striženo* kumstvo. Potvrdu za sličan običaj našla sam i u Markuševcu, pod nazivom *rezanja kose za uspomenu*. Naziv *kum* ne odnosi se samo na kuma osobno, nego i na sve članove

njegove obitelji i na seljane koji se međusobno slabo ili uopće ne poznaju. U potonjem slučaju mnogo se još koristi i naziv *stric*, *strina* ili *kuma*. Istim tim nazivima obračali su se građani seljanima, a seljani njima nazivima *gospon*, *gospa*, *milostiva*, *frajlica*.

Otkada ljudi pamte pa sve do vremena ovih ispitivanja, muškarci su imali *prijatelja* u nekom drugom selu, župi ili daljem kraju (Hrvatskom Zagorju, Posavini). Takvo se prijateljstvo obično začelo na sajmovima, prigodom prodaje vina u drugim župama ili na radnom mjestu u gradu, a kako je postajalo čvršće, sve su ga više pratili određeni oblici ponašanja: čašćenje, primanje u kuću i obitelj kao člana familije, materijalno pomaganje.

Jedno od najdelikatnijih pitanja postavljeno kazivačima svakako je bilo ono koje se odnosilo na predbračne i izvanbračne veze. Ljudi su se uvijek nastojali držati onog „kaj je rekel Bog i država“, ali je odstupanja od te „zapovedi“ ipak bilo i za njih se prije ili kasnije saznalo, premda ih se i te kako nastojalo sakriti pred strogom javnošću. Djevojkama takvu vezu gotovo nije bilo ni moguće ostvariti. Bila je javna tajna, ne baš jako osuđivana, da su mladići svoja prva seksualna iskustva stjecali s mladim ženama ili s udovicama. I danas se na izvanbračne seksualne veze mnogo češće i gotovo uobičajeno, gleda s podsmijehom i s porugom, čak i onda kad se zna „da se posel obavlja v gradu“.

Prema nepisanom zakonu svi su se odrasli morali vjenčati. Sve do drugog svjetskog rata bračni su se parovi redovito vjenčali u crkvi, a da je ta tradicija čvrsto ukorijenjena još i danas potvrđuje nam brojnost crkvenih obreda vjenčanja. Citat koji ću navesti jasno predočuje nekadašnju veličinu autoriteta koju je uživala crkva, odnosno svećenik: „Očitovanje kojim potpisani izjavljuje da sam bio od svoga župnika, prije nego me je vjenčao sa Anom, udovom Sitar, upozoren na sve posljedice ovoga važnoga čina, imenito, da primam za ženu osobu lakoumnu, koja je na dosta zlu glasu zbog slaba čudoređa i da sam uza sve to svojevrijedno i ne nukan ja ženidbu s njom sklopio.“ (22.11.1888. g. kod sv. Šimuna, Markuševac - Stjepan Sitar) Do drugog svjetskog rata djevojke su se udavale između 16. i 20. godine, a mladići su se ženili obično nakon odsluženja vojnog roka. Često je „djeklica išla za muž“, čak ako i vlasti nisu odobrile udaju maloljetne djevojke; uza svečane svatove i bez vjenčanja, djevojka je ulazila u mladićevu kuću, a mještani su to prihvaćali kao normalan, punovažeći brak. Bračnoga druga su gotovo uvijek i u svim selima izabirali roditelji, i njihov se izbor obično poštovao. U pravilu su djevojke udajom napuštale roditeljsku kuću i živjele su u muževljevu domu. U svakom ispitivanom selu naišla sam na po nekoliko slučajeva da je mladić, iz različitih razloga, zasnovao vlastitu obitelj u ženi-noj kući. Iskazi kazivača uglavnom se slažu u tvrdnji da je domazet, zvan *lučak*, *priženjak*, *skupnjak*, bio u potčinjenom položaju spram žene i njezine obitelji, pogotovo prema ocu.

Ni u jednom selu nije bila poznata ni otmica, ni pokusni brak, dok je nevjenčanih brakova bilo ponegdje (uglavnom između udovaca ili ljudi različitih vjera). Prilikom udaje djevojka je od roditeljske kuće dobivala (i dobiva) *ruvo*, *ruho*, *miraz*, *miris* - odjeću, posteljinu, pokućstvo, zemlju, blago, novac (već prema materijalnim mogućnostima pojedine obitelji). U doba zadružno organiziranog života, djevojka je uz miraz, u čiji je inventar ulazila odjeća i uporabni tekstil, dobivala još i poseban dio u zemlji, blagu ili novcu, tzv. *osebujek*, *sebušak* kojim je mogla samostalno raspolagati.

Do prvog svjetskog rata život stanovnika ovih sela odvijao se u zadrugama, za koje je domaći naziv bio *puno skup*, *svi skup*, *zadruga*, *zajednica*, *družina*. Bila je to zadruga na čelu koje je stajao otac ili najstariji brat - *gazda*, *gospodar*, *kućegazda* - vrhov-

ni autoritet među zadrugarima, čovjek koji je najčešće sam donosió za zadrugu vitalno važne odluke. Iza njega je najveći ugled uživala *gazdarica* (gotovo uvijek njegova žena), u čijoj su kompetenciji bili svi kućni poslovi. U zadruzi su, uz roditelje, živjeli sinovi sa svojim obiteljima. Sav život zadrugara tekao je uglavnom pod zajedničkim krovom; samo su bogatije zadruge imale još i posebne *komore* za pojedini bračni par i njihovu djecu. Vrlo se rijetko događalo da je djevojka, nakon udaje, ostala i dalje u roditeljskoj zadruzi, odnosno, da se u zadrugu netko priženio. Domazet se u tom slučaju „moral primit pod uvete“ - morao je nositi prezime ženine zadruge, ako je htio steći jednaka zadržna prava; u načelu, on je „uvek bil bogec!“.

Već početkom prvog svjetskog rata, a osobito u međuraću, počeo je proces diobe zadruga na cijelom tom području. Razloga je tome bilo više: nepriznavanje gazdina autoriteta, nesnošljivost i nesloga zadrugara (naročito žena), mogućnost stjecanja novca zapošljavanjem izvan zadruge... Fizički mukotrpano i uvijek nesigurno privređivanje unutar relativno malih zadržnih gospodarskih okvira, neprestano se sukobljavalo s težnjama nekih zadrugara za lakšom egzistencijom. U podjeli zajedničkog zadržnog posjeda na manje jedinice sudjelovali su svi odrasli muškarci. Dioba se vršila dogovorom ili samovoljom kućegazde. Ako su i nakon diobe ostala neka dobra zajednička, uvijek je bio jasno određen način njihova korištenja. Brigu o starim roditeljima preuzimao je jedan od sinova, prema dogovoru ili prema izričitoj želji roditelja. Naišla sam samo na jedan slučaj da se obiteljska zadruga raspala prirodnim putem - izumiranjem njezinih članova (zadruga Adama Kuntića iz Kuntića u Čučerju). Iako je najjače razdoblje dioba zadruga bilo ono u vremenu između dva svjetska rata, neke su se zadruge „de jure“ zadržale sve do 60-ih godina (Markuševec, Čučerje). Život se dalje nastavio u inokosnim obiteljima - u početku materijalno težak zbog usitnjena posjeda, a tokom vremena lakši radi drugačijeg načina privređivanja. Kuće samostalnih obitelji podižu se na nekadašnjem zajedničkom zemljištu, pa tako bivši zadrugari, sada svatko pod svojim krovom, ipak ostaju na okupu. Patronimički nazivi zaselaka upućuju nas danas na postojanje nekadašnjih obiteljskih zadruga.

Inhabitants and Social Organization in the Villages near Zagreb

(Summary)

Within the ethnographic research of folk culture in the villages near Zagreb: Resnik, Čučerje, Šćitarjevo, Markuševec and Šestine, two themes were investigated: inhabitants and social organization. While researching and recording of the given data the author had in mind the time between the two World Wars. During the research, there was a need for registering contemporary cultural phenomenas. Although the main task was finding out the changes in folk life in these suburban villages near Zagreb between the two World Wars, it was necessary to establish transformation found after World War II up to the date of investigation. During the research of both themes the most interesting questions were those which could clear some of the processes of cutting apart the traditional village and the changes of certain life-values of its inhabitants. In investigating cultural phenomena of social organization, the author used questions connected with the village community, family, extended family (zadruga), main forms of collective work...

The author only showed the data while investigating in above mentioned locations, but did not give her interpretation of these. The interpretation of these are possible after the project „Urgent ethnographic investigation of folk life in Zagreb and its surroundings“. Unfortunately, the investigation within this research can not point out the reflections and influences (and it is sure they exist) of this folk life in villages near Zagreb on the cultural image of to-days Zagreb.